

e-ISSN: 2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Pamukkale University Journal of Divinity Faculty

Bahar/Spring, 2023, 10 (1), 96-113

ZİYÂUDDİN İBNU'L-ESİR'İN KİNÂYE SANATI İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ
Ziyâuddin Ibn Al-Asir's Views On The Art Of Kinâyah

Yüksel ÇELİK

Dr. Öğr. Üyesi, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belâgati Anabilim Dalı. e mail: ycelik@erciyes.edu.tr ORCID: 0000-0001-8536-146X.

Ahmet GÜR

Öğr. Görevlisi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belâgati Anabilim Dalı, e mail: ahmet.gur@kilis.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4273-4742.

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types:	Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi / Received:	21.03.2023
Kabul Tarihi / Accepted:	29.05.2023
Yayın Tarihi / Published:	30.06.2023
Cilt / Volume:	10
Sayı / Issue:	1
Sayfa / Pages:	96-113

Atıf / Cite as: Çelik, Yüksel. Gür, Ahmet. "Ziyâuddîn İbnu'l-Esîr'in Kinâye Sanatı İle İlgili Görüşleri" (Ziyâuddîn Ibn Al-Asîr's Views On The Art Of Kinâyah). *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi-Pamukkale University Journal of Divinity Faculty* 10/1 (2023), 96-113. DOI: 10.17859/pauifd.1268816

İntihal / Plagiarism: Bu makale, Turnitin intihal tarama programı ile taranmıştır. Ayrıca iki hakem tarafından da incelenmiştir. / This article has been scanned with Ithenticate plagiarism screening program. Also this article has been reviewed by two referees.

Çıkar Çatışması / Conflict of Interest: Yazar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir. The Author declared that there is no conflict of interest

Finansal Destek / Grant Support: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The authors declared that this study has received no financial support.

2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (PAUİFD), 10 (1) 2023: 96-113

ZİYÂUDDÎN İBNU'L-ESİR'İN KİNÂYE SANATI İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ*

Yüksel ÇELİK**

Ahmet GÜR***

Öz

İnsanlar genellikle muhataplarıyla sağlıklı bir iletişim kurabilmek için meramını anlatırken açık ve anlaşılır bir anlatım tarzını kullanmayı tercih etmektedirler. Ancak bu anlatım tarzı, her zaman muhataplarda istenilen tesiri meydana getirmeyebilmektedir. Böyle bir husus, çoğu zaman anlatım tarzındaki açık ve anlaşılır olma durumunu, “Sözü üstü kapalı olarak hem hakiki hem de mecâzî manaya gelecek şekilde muhataplara aktarmak” diye tanımlanabilecek kinâyeli anlatım tarzına bırakmaktadır. Zira kelamın bünyesinde kinayeden kaynaklı gerek hakiki gerek mecâzî anlamın muhataplarda bıraktığı bu tesir, sade ve basit bir şekilde yapılan diğer anlatımdan kat kat fazla olacaktır. Kinâye sanatının muhataplar üzerindeki bu etkisi onun ayetlerde, hadislerde, şiirlerde ve Arap kelimelerinde sıkça kullanılmasına sebebiyet vermiştir. Ziyâuddîn İbnu'l-Esîr (ö. 637/1239), Hicri 7. yüzyılda yaşamış büyük bir belâgat âlimi ve Eyyûbi Devletinde görev almış bir vezir ve divan kâtibidir. O, *el-Meselu's-sâir* adını verdiği eserinde kinâye konusuna geniş bir yer ayırmış ve bu konuyu temsil, irdaf ve mücavir başlıkları altında üç kısımda incelemiştir. İbnu'l-Esîr, kinâye sanatında mecâz bulunmasına rağmen kinâyeyi mecâzın değil istiâre sanatının alt başlığına koymuştur. Zira ona göre mecâzın alt başlıkları anlam genişlemesi, teşbih ve istiâredir. Bu bağlamda kinâye, istiâre konusunda da var olan mekniyyün ‘anh ’ın (kast edilen mana) hafzedilmesi ile kendini göstermektedir. Bundan dolayı kinâye, mecâzın doğrudan değil istiâre sanatı vesilesi ile dolaylı olarak alt başlığına girmektedir. Diğer yandan İbnu'l-Esîr, kinâye ile birbirine sıkça karıştırılan ta'rîz konusu arasındaki farka değinmiş ve bu farkı ta'rîzin kinâyeden daha gizli olması ile açıklamıştır. Çünkü kinâyenin delalet ettiği anlam, yapısında hem hakiki hem de mecâz yönleri kapsamakta iken; ta'rîz konusunun delaleti, insanın zihninde bulunan manayı karşı tarafa ima ve işaret yoluyla aktarmasını içermektedir.

* Bu makale, Öğr. Gör. Ahmet Gür'ün Dr. Öğr. Üyesi Yüksel Çelik danışmanlığında henüz devam etmekte olan “Ziyâuddîn İbnu'l-Esîr ve *el-Meselu's-sâir fî edebî'l-kâtib ve ş-şâir Adlı Eserinin Belâgat İlmindeki Yeri ve Önemi*” adlı doktora tezinden üretilmiştir. Yazarlar makalede Etik Kurul İzni gerektirecek bir durum bulunmadığını beyan etmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belâgati Anabilim Dalı. e mail: ycelik@erciyes.edu.tr ORCID: 0000-0001-8536-146X.

*** Öğr. Görevlisi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belâgati Anabilim Dalı, e mail: ahmet.gur@kilis.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4273-4742.

Anahtar Kelimeler: Arap dili ve belagati, Kinâye, Hakikat, Mecâz, Ziyâu'ddîn İbnu'l-Esîr, el-Meselu's-sâir

Ziyâuddîn Ibn Al-Asîr's Views On The Art Of Kinâyah

Abstract

People generally prefer to use a clear and comprehensible style of expression in order to establish a healthy communication with their interlocutors. However, this style of expression may not always have the desired effect on the interlocutors. Such a matter often leads to the use of allegory, which can be defined as "conveying the word implicitly to the interlocutors in a way that has both literal and figurative meanings". This is because the effect of the literal and figurative meanings of allegory on the interlocutors will be many times greater than other expressions made in a plain and simple way. This effect of the art of allegory on the interlocutors has led to its frequent use in verses, hadiths, poems and Arabic theology. Ziyâuddîn Ibn al-Asîr (d. 637/1239) was a great rhetorical scholar who lived in the 7th century hijri and a vizier and divan clerk who served in the Ayyûbi State. He devoted a large space to the subject of allegory in his work, which he called al-Masl al-sâir, and analyzed this subject in three parts under the titles of representation, irdaf and mujavir. Ibn al-Asîr, despite the presence of metaphor in the art of al-kinâyah, put al-kinâyah under the subheading of the art of istiâra, not metaphor. For according to him, the subheadings of metaphor are expansion of meaning, simile and istiâra. In this context, al-kinâyah is characterized by the omission of the majniyyun 'anh (the intended meaning), which is also present in istiâra. Therefore, al-kinâyah does not fall under the subheading of metaphor directly, but indirectly through the art of istiâra. On the other hand, Ibn al-Asîr mentioned the difference between al-kinâyah and ta'rîz, which is often confused with each other, and explained this difference with the fact that ta'rîz is more hidden than al-kinâyah. Because the meaning implied by al-kinâyah includes both literal and figurative aspects in its structure, whereas the meaning implied by ta'rîz involves conveying the meaning in one's mind to the other party through implication and signification.

Keywords: *Arabic language and eloquence, al-Kinâyah, Truth, Metaphor, Ziyâuddîn Ibn al-Asîr, al-Masl al-sâir*

Structured Abstract

Communication has become an integral part of our daily lives due to our constant interactions with numerous individuals. In this context, the ability to communicate effectively with others is closely intertwined with the clarity of our message and the comprehensive transfer of ideas, thoughts, and data. This is because this process entails a clear understanding of our intended message, ensuring that the interlocutor comprehends our communication accurately and completely. The ultimate objective within the intricate process of communication lies in fostering a sense of mutual understanding between the involved parties, wherein both the communicator and the recipient strive to grasp and comprehend each other's perspectives, ideas, and intentions, thus establishing a harmonious and effective exchange of information. When this goal is achieved, people understand each other and easily comprehend what they want to say.

Clear expression of messages and active listening are pivotal elements that significantly contribute to effective communication. When individuals strive to express their thoughts and ideas with clarity, it allows for precise and coherent transmission of intended meaning. Similarly, engaging in active listening demonstrates a genuine commitment to understanding and comprehending the messages being conveyed. On the other hand, one of the biggest challenges for many people in daily life is to communicate successfully with others. The main goal of the

communication process is to convey one's point accurately and effectively. There is a direct proportion between the effectiveness of communication and the efficiency that can be achieved through the communication process. However, most of the time, things may not unfold as desired during the process of communicating with others. For example, when the other person interprets something we are trying to express in a different manner, it can lead to misunderstandings. This can potentially result in relationship problems.

Sometimes, a person may intentionally refrain from seeking quick understanding from their interlocutor. This deliberate choice serves to provoke deep thought or to encourage the interlocutor to grasp their intended meaning succinctly. In such situations, individuals who desire to enhance the effectiveness of their words often opt for an indirect and veiled approach in their expression. This is where the art of allegory, which is considered one of the most effective forms of verbal expression for conveying messages indirectly and veiledly, comes into play. Speaking with allusion allows for the concise conveyance of multiple meanings to our interlocutor, thereby enhancing the impact of our speech and showcasing a mastery of language. Moreover, the strategic use of allusion enables the effectiveness and conciseness of speeches and articles, even when employing lengthy sentences. It is important to note, however, that the effective utilization of sarcastic expressions relies on their societal resonance. Without a shared understanding or counterpart in society, such expressions may remain incomprehensible and lack significance to the addressee.

Ziyâuddîn Ibn al-Asîr (d. 637/1239), a renowned scholar of language and rhetoric in the 7th century Hijri, made significant contributions not only in academia but also as an influential politician during his tenure in the Ayyûbi State. His comprehensive work, titled *al-Masl al-sâir*, delved extensively into the subject of allegory, dedicating considerable attention to its analysis in three distinct parts: representation, *irdaf*, and *mujavir*. By providing illustrative examples, Ibn al-Asîr adeptly elucidated the distinctions between the art of allegory and the frequently misconstrued arts of *istiâra* and *ta'rîz*.

GİRİŞ

Şüphe yok ki dil, insanların birbirleriyle sağlıklı şekilde iletişimini sağlayan etkili bir vasıtaadır. Zira kişi bu sağlıklı iletişimi, muhatabına ifade etmek istediği maksadını açık ve sade bir üslupla aktarmasıyla başaracaktır. Birçok insan için günlük hayatta karşılaşacağı en büyük zorluklardan biri başkalarıyla başarılı bir şekilde iletişim kurmaktır. Zira iletişim sürecinin asıl hedefi, kişinin meramını doğru ve etkili bir şekilde başkalarına aktarmasıdır. İletişimin etkili olması ile bu iletişim sürecinden elde edilecek verim arasında doğru bir orantı vardır. İletişimin etkili olabilmesi ve yanlış anlaşılmaktan kaçınmak için ifadelerimizin açık, doğru, eksiksiz ve özlü olması gerekir. Fakat kelime ve ifadedeki bu açıklık ve sadelik her zaman muhatabın üzerinde beklenen etkinin gerçekleşmesine imkân vermeyebilir. Bu etkiyi sağlamak adına kişi, bazen kelime ve ifadelerinde üstü kapalı ve dolaylı bir anlatım yöntemini tercih etme yoluna gidebilir. Mesela bir kimsenin cömert olduğunu ifade etmek için sarf edilen "*Falanca eli açık bir insandır.*" cümlesindeki hem hakiki hem de mecâzî anlama gelebilecek üslupla "*Falanca çok cömert bir insandır.*" cümlesindeki sadece hakiki manaya hamledilecek yalın ve basit anlatım tarzı muhatap üzerinde benzer etkiyi göstermeyecektir. Bu bağlamda edebi sanatlar içinde önemli bir konuma sahip olan kinâye konusunun böyle bir ihtiyaçtan ortaya çıktığını söylemek doğru bir yaklaşım olacaktır.

Diğer yandan kinâyeli konuşmak pek çok anlamı muhatabımıza aktarmanın veciz bir yoludur. Sözlerinde kinâye sanatına başvuran kimse, muhatabına hem konuşmasındaki etkiyi hissettirecek hem de sözcüklere olan hâkimiyetini gösterecektir. Zira çok uzun cümleler kurarak yapılacak bir konuşma veya yazılacak bir yazı yerine kinâye sanatından faydalanarak yapılan kısa bir konuşma veya yazılan bir metin daha etkili ve özlü olacaktır. Ancak burada dikkat edilmesi gereken nokta, kullanılacak kinâyeli ifadenin toplumda bir karşılığının olmasıdır. Aksi halde bu ifade, muhatap tarafından anlaşılmayacağı için onun nazarında anlamlı da olmayacaktır. Çünkü kelamdaki kinâyeli anlatım, yalnızca söz konusu dolaylı ve örtülü anlatımdaki kendisine atfedilen mana hakkında önceden bilgi sahibi olanlar için anlaşılabilir. Yani kinâyeli üslubun anlaşılması noktasında onun referans aldığı mana ile bu manaya muhatabın önceden aşına olması arasında çok yakın bir ilişki mevcuttur. Zira kinâyeli üslubun hedefine ulaşabilmesi için mesela “*eli açık olmak*” ile ona atfedilen “*cömertlik*” manası arasındaki münasebeti muhatabın bilmesi lüzumu vardır.

Birçok dil ve belagat âlimi eserlerinde kinâye sanatına geniş yer vermişlerdir. Bunlardan biri de Hicri 7. asrın belagat âlimlerinden Ziyâu'ddîn İbnu'l-Esîr'dir. O, edebî kimliğinin yanında Eyyûbî Devletinde vezirlik ve divan kâtipliği görevini yerine getirmek suretiyle de siyasi yönü olan bir âlim ve devlet adamıdır. İbnu'l-Esîr, *el-Meselu's-sâir fî edebi'l-kâtib ve's-şâ'ir* adlı eserinde¹ kinâye konusuna ayrıntılı bir şekilde değinmiş ve bu konudaki görüşlerini konu ile alakalı ayet, hadis, şiir ve Arap kelimada geçen örnekler vermek suretiyle aktarmıştır.

1. Hayatı

Tam adı Ebu'l-Feth Nasrullah b. Ebî'l-Kirâm Muhammed b. Muhammed b. Abdulkerim b. Abdulvâhid eş-Şeybânî'dir. Lakabı Ziyâu'ddîn olarak bilinmekle beraber İbnu'l-Esîr el-Cezerî diye tanınmaktadır. İbnu'l-Esîr, 558/1163 yılında günümüzde Şırnak ili sınırları içinde bulunan Cizre'de doğmuş, 21 yaşına kadar burada yaşamıştır. 579/1183 yılında babasıyla beraber Musul'a göç etmiş ve burada nahiv, lügat ve belagat ilimleri başta olmak üzere ilmi tahsilini ve hafızlığını tamamlamıştır.² İlim tahsil ettiği hocaları ile alakalı kaynaklarda yeterince bilgi verilmemiştir. Fakat yakın dönem araştırmacılarından Nurî Hammûdî el-Kaysî³ (1932-1994) ve Hilâl Nâcî⁴ (1929-2011), onun önemli hadis âlimlerinden ağabeyi Mecdu'd-dîn İbnü'l-Esîr⁵ (ö. 606/1210), Hatîbu'l-Musul Ebu'l-Fadl et-Tûsî⁶ (ö.

¹ Bu çalışma, sadece İbnu'l-Esîr'in *el-Meselu's-sâir fî edebi'l-kâtib ve's-şâ'ir* adlı eseri özelinde incelenecektir.

² Ebu'l-Abbâs Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân ve enbâ'u ebnâ'i'z-zamân*, thk. İhsân 'Abbâs (Beyrut: Dâru Sâdir, 1972), 5/389.

³ Halil İbrahim Kaçar, “Nurî Hammûdî el-Kaysî” (Ankara: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2019), EK-2. cilt/32-33.

⁴ Galip Yavuz, “Hilâl Nâcî” (Ankara: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2020), EK-1. cilt/557-558.

⁵ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân ve enbâ'u ebnâ'i'z-zamân*, 4/141-143.

⁶ Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. 'Osmân ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, thk. Abdu'l-Mennân Hassân (Beyrut: Beytu'l-Efkâri'l-Devliyye, 2004), 2346.

578/1182) ve Yahyâ es-Sekâfî'den⁷ (ö. 584/1188) ders gördüğü fikrini ileri sürmüşlerdir.⁸

İbnu'l-Esîr, tahsilini tamamladıktan sonra 587/1191 yılında yakın dostu Kadı el-Fâzıl'ın (ö.596/1200) kendisini Selâhaddîn Eyyûbî (ö. 589/1193) ile tanıştırmamasıyla Eyyûbî Devletinde divan kâtipliği vazifesine getirilmiştir. İbnu'l-Esîr'in çalışmalarından etkilenen Selâhaddîn'in oğlu el-Meliku'l-Efdal (ö. 622/1225), babasına İbnu'l-Esîr ile çalışmak istediğini söyleyince Selâhaddîn, bu hususu İbnu'l-Esîr'e haber vermiş ve onu bu konudaki kararında muhayyer bırakmıştır. İbnu'l-Esîr de el-Meliku'l-Efdal'in hizmetinde görev yapmayı tercih ederek onun veziri ve özel kâtibi olmuştur.⁹

Eyyûbî Devleti, Selâhaddîn Eyyûbî'nin vefatı üzerine onun çocukları arasında paylaşılmış ve el-Meliku'l-Efdal'in yönetimine Dımaşk bölgesi bırakılmıştır. Ancak çok geçmeden el-Meliku'l-Efdal'in mizaç bakımından yumuşak huylu olması ve eğlenceye düşkünlüğü ile İbnu'l-Esîr'in belagat ilmindeki başarısını devlet işlerine aksettirememesi gibi sebeplerle ülkenin idaresi bozulmuştur. Yönetimdeki bu bozulmanın ülkeyi felaketin eşiğine getireceğini anlayan el-Meliku'l-Efdal'in Mısır'ı hâkimiyeti altında bulunduran kardeşi el-Meliku'l-Azîz (ö. 595/1198) ve amcası el-Meliku'l-Âdil (ö. 615/1218) ittifak kurarak el-Meliku'l-Efdal'in idaresine el koymuşlardır. Bu olay neticesinde Ziyâuddîn İbnu'l-Esîr, Dımaşk'tan ayrılarak Musul'a yerleşmiştir. el-Meliku'l-Azîz'in ölümü ve Mısır'daki devlet adamlarının isteği ile el-Meliku'l-Efdal, Mısır'ın yönetimini üstlenmiş ve giderken de yanında İbnu'l-Esîr'i de götürmüştür. Ne var ki bu hâkimiyet, amcası el-Meliku'l-Âdil'in Mısır'ı idaresi altına almasıyla fazla uzun sürmemiştir. Yapılan anlaşmayla el-Meliku'l-Efdal Mısır'dan ayrılmış ve ona Sumeysat'ın¹⁰ idaresi bırakılmıştır. İbnu'l-Esîr de el-Meliku'l-Efdal ile beraber orada ikamet etmiştir.

İbnu'l-Esîr, el-Meliku'l-Efdal'in yönetimi altında 608/1212 yılına kadar Sumeysat'ta vezirlik ve divan kâtipliği görevini yerine getirdikten sonra buradan ayrılarak sırasıyla Halep, Musul, Erbil ve Sincar'da bir müddet kalmış, ardından yeniden Musul'a yerleşmiştir.¹¹ 29 Rebiulâhir 637/ 11 Kasım 1239 senesinde bir yolculuk esnasında Bağdat'ta vefat etmiş ve oraya defnedilmiştir.¹²

⁷ ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, 4201.

⁸ Semir Rûhî el-Faysal, "İbnu'l-Esîr el-Cezerî ve kitâbuh el-meselü's-sâ'ir" 79 (2000), 71-72.

⁹ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân ve enbâ'u ebnâ'i'z-zamân*, 5/390.

¹⁰ Bugün Adıyaman iline bağlı olan Samsat ilçesinin eski adıdır. Güneydoğu Anadolu Bölgesinde, Fırat nehri kıyısında bulunmaktadır. Coğrafi konumunun elverişli olması nedeniyle tarihin ilk dönemlerinde kurulmuş, gelişmiş ve önemini uzun zaman muhafaza etmiştir. Ancak değişen coğrafi şartlar nedeniyle zamanla eski önemini kaybetmiştir. Bkz: Muzaffer Bakırcı, "Türkiye'de Yer Değiştiren Şehirlere Yeni Bir Örnek: Samsat", *Türkiye Coğrafya Dergisi* 32 (1997), 365.

¹¹ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân ve enbâ'u ebnâ'i'z-zamân*, 5/390-391.

¹² İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân ve enbâ'u ebnâ'i'z-zamân*, 5/396.

2. Kinâye İle Görüşleri

Kinâye “ الكِنَايَةُ ” kelimesi, birinci baptan gelen يَكْتُمُ - كَتَى veya ikinci baptan gelen يَكْنِي - كَتَى fiilinin mastarı olup, lügatte “bir şeyi gizlemek ve açıkça söylememek” anlamına gelmektedir.¹³

İbnu'l-Esîr ise kinâyenin اَلسَّنَرُ “örtmek veya gizlemek” kelimesinden geldiğini ifade ettikten sonra إِذَا سَتَرْتَهُ كَتَيْتَ الشَّيْءَ “Onu örttüğün zaman bir şeyi gizledin.” denildiğini misal olarak getirmiştir. O, kinâyeyi; “Yapısında hakiki ve mecâz anlamların her bir yönünü içeren şeydir.” şeklinde tanımlamıştır.¹⁴ Örneğin أَوْ لَامَسْتُمْ أَلنِّسَاءَ¹⁵ ayetinde geçen لَمَسَ fiili içerisinde hem hakiki hem de mecâzî anlam taşıdığı için her iki manadan birini tercih etme durumunda hata yapılmamış olur. Zira eş-Şâfiî (ö. 204/820) لَمَسَ fiiline hakiki manası olan “dokunma” anlamı verdiği için kadına dokunan erkeğin abdest almasının zorunlu olduğuna vurgu yaparken, diğer mezhep imamları ise لَمَسَ fiiline mecâzî manası olan “cinsel ilişkiye girme” anlamı verdikleri için adı geçen eylem gerçekleşmediği durumda kadına dokunan erkeğin abdestinin bozulmayacağı hükmüne varmışlardır.¹⁶

İbnu'l-Esîr, kinâye için “Hakiki anlamının dışında başka bir şeye delalet eden lafızdır.” şeklinde yapılan tanıma, teşbih için de benzer bir tanım yapılabileceği için karşı çıkmıştır. Zira كَتَى - كَتَى arasında cesaret vasfının ortak yönü kastedildiği için كَتَى - كَتَى benzetmesi gerçek anlamının dışında kullanılmıştır.¹⁷ Aynı şekilde kinâye için “Bünyesinde hem gerçek manasını hem de aksi manasını barındırma ihtimali olan lafızdır.” şeklinde yapılan tanımı da kabul etmemektedir. Çünkü her kinâyede yapısında hem gerçek hem de zıt manayı barındıran bir lafız vardır. Ancak yapısında hem gerçek hem de zıt mana bulunan her lafız, kinâye kapsamına girmemektedir.¹⁸ Zira kinâyeye başvurmakla kişi, bir şeyi söyleyip başka bir şeyi kastetmek istemektedir.¹⁹

İbnu'l-Esîr'e göre lafız;

- 1- Hem hakikate hem de mecâza hamledilebilir,
- 2- Veya iki mecâzî anlama hamledilebilir,

¹³ el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-ayn*, thk. Mehdî el-Mahzûmî - İbrâhîm es-Sâmerrâî (Beyrut, 1988), 4/54; Muhammed b. Mukerrem İbn Manzûr, *Lisânu'l-'arab* (Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 1981), 15/233; Mecdüddîn Muhammed b. Yakûb Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsül'l-muhît*, thk. Muhammed Naîm el-Arkusûsî (Beyrut: Müessetü'l-Risâle, 2005), 1329.

¹⁴ Ziyâuddîn İbnu'l-Esîr, *el-Meselû's-Sâir fî Edebi'l-Kâtib ve's-Şâir* (Kahire: Dâru nehdati Mısır, 1973), 3/51.

¹⁵ Nisa suresi/43

¹⁶ İbnu'l-Esîr, *el-Meselû's-Sâir fî Edebi'l-Kâtib ve's-Şâir*, 3/51.

¹⁷ İbnu'l-Esîr, *el-Meselû's-Sâir fî Edebi'l-Kâtib ve's-Şâir*, 3/50.

¹⁸ İbnu'l-Esîr, *el-Meselû's-Sâir fî Edebi'l-Kâtib ve's-Şâir*, 3/51.

¹⁹ İbnu'l-Esîr, *el-Meselû's-Sâir fî Edebi'l-Kâtib ve's-Şâir*, 3/52.

3- Ya da iki hakiki anlama hamledilebilir, bunun dışında dördüncü bir seçenek yoktur.²⁰

İki anlamı da hakiki olan lafzın herhangi bir karine olmadan, hangi anlama hamledildiği belli olmadığında ne kastedildiği anlaşılacaktır. Zira tek bir manaya delalet eden lafızların anlaşılması için herhangi bir karineye ihtiyaç bulunmamaktadır. Diğer yandan bu lafız, sahip olduğu hakiki iki anlama hamledilmesi durumunda, bu husus onu lafızları aynı manaları farklı demek olan müşterek lafız haline getirecektir. Mesela عَيْنُ lafzı söylenip devam edilmediği takdirde, muhatabın zihninde birçok ihtimaller yer edineceği için ne söylenmek istendiği açıklığa kavuşmamış olacaktır. Ancak عَيْنُ kelimesine özgü bir karine ile mesela عَيْنٌ مُلْتَمَّةٌ “devamlı yağan yağmur” veya عَيْنٌ نَضَّاخَةٌ “kuvvetli akan su” denildiğinde bu belirsizlik ortadan kalkacaktır.²¹ Bu sebeple lafız, bir karine ile bir manaya hamledilirse sadece ilgili manaya tahsis edilmiş olacağından İbnu'l-Esîr'in kinâye konusunda yapmış olduğu “Yapısında hakiki ve mecâz anlamların her bir yönünü içeren şeydir.” şeklindeki tanımından uzaklaşacak ve bu lafız, kinâyenin kapsamına girmeyecektir. Yani kinâyede hem hakiki hem de mecâzî mana birlikte bulunması gerektiğinden lafızdaki tek taraflı bir mana o lafzı kinâyeden uzaklaştıracaktır. Müşterek lafızlarda karine kullanımının bir diğer önemli yönü de kastedilen mananın hakikat mi yoksa mecâz mı olduğunu belirlemeye yardımcı olmasıdır.²²

İbnu'l-Esîr, birtakım kimselerin dilin va'z edildiği manayı bozmasından dolayı müşterek lafızların iki mana içerisinde hakikati bünyesinde barındırmadığını iddia ettiklerini söylemiştir.²³ Bu düşüncüyü savunanlara göre:

«إِنَّمَا اللَّغَةُ وَضْعُ الْأَلْفَافِ فِي دَلَالَتِهَا عَلَى الْمَعَانِي. أَي: وَضْعُ الْأَسْمَاءِ عَلَى الْمُسَمَّيَاتِ لِتَكُونَ مُنْبِئَةً عَنْهَا عِنْدَ إِطْلَاقِ اللَّفْظِ، وَالْإِسْتِرَاكُ لَا بَيَانَ فِيهِ، وَإِنَّمَا هُوَ ضِدُّ الْبَيَانِ، لَكِنْ طَرِيقُ الْبَيَانِ أَنْ يَجْعَلَ أَحَدَ الْمَعْنَيْنِ فِي اللَّفْظِ الْمُسْتَرَكِ حَقِيقَةً وَالْآخَرَ مَجَازًا»

“Muhakkak dil, lafızların manaları belirtmedeki (va'z edilmesi) yerleşimidir. Yani söz, ağızdan çıktığında (bu sözlerin kastettiği anlamı) haber verebilmesi için manalar üzerine yerleştirilmesidir. Müşterek olma durumunun (lafızlarda bulunan müşterek manaların) beyana ihtiyacı yoktur. Zira o (müşterek olma durumu) beyanın tersidir. Hâlbuki müşterek lafızlarda beyanın yolu, iki manadan birini hakikat, diğerini mecâz kılmaktır.”²⁴

İbnu'l-Esîr'e göre beyan, lafzın başka bir anlam kastedilmeden ve bir karineye ihtiyaç duyulmadan ağızdan çıktığı anda anlaşılabilir şeydir. Dolayısıyla müşterek isimlerde, lafız söylendiği zaman herhangi bir karineye ihtiyaç duyulmadan anlaşılması hususu, beyan konusu için yeterli olacaktır. İbnu'l-Esîr, tahsini (sözü

²⁰ İbnu'l-Esîr, *el-Meselü's-Sâir fî Edebi'l-Kâtib ve's-Şâir*, 3/52.

²¹ İbnu'l-Esîr, *el-Meselü's-Sâir fî Edebi'l-Kâtib ve's-Şâir*, 1/50.

²² İbnu'l-Esîr, *el-Meselü's-Sâir fî Edebi'l-Kâtib ve's-Şâir*, 2/91.

²³ İbnu'l-Esîr, *el-Meselü's-Sâir fî Edebi'l-Kâtib ve's-Şâir*, 1/50.

²⁴ İbnu'l-Esîr, *el-Meselü's-Sâir fî Edebi'l-Kâtib ve's-Şâir*, 3/51.

güzel söyleme) ise iki manaya delalet eden her bir müşterek isimle yapılan şey olarak görülür.²⁵ Başka bir ifade ile eğer lafız, va'z edildiği tek bir manaya delalet ediyorsa, başka bir karineye ihtiyacı olmadan beyan olur. Fakat iki manaya da delalet ediyorsa, o zaman tahsin konusunun kapsamına girer. Tahsin konusu da (muhasinat) fesahat ve belagat erbabının nazım ve nesir için düzenlediği cinas sanatının kapsamına girer.²⁶

Diğer yandan lafız, bünyesinde iki mecâzî mana bulunduran bir anlama hamledilirse, bu lafız da kinâye kapsamına girmeyecektir. Çünkü mecâz, hakikatin bir dalı olduğu için mecâzın da kendisinden nakledildiği bir hakikate ihtiyacı vardır. Sonuç olarak sözü kinâyeli bir üslupla söylemek isteyen kişi, mecâzî anlamı hakiki anlam ile örtmeye çalışır. Başka bir ifade ile lafzın hakiki anlamıyla konuşurken mecâzî anlamını söylemek ister.²⁷ Bu sebeple kinâyede hem hakikat hem de mecâz birlikte bulunmalıdır. Mesela konu ile ilgili şöyle bir olay rivayet edilmektedir:

كَانَ رَجُلٌ مِنْ أَسَاوِرَةِ كِسْرَى وَخَوَاصِّهِ، فَقِيلَ لَهُ: إِنَّ الْمَلِكَ يَخْتَلِفُ إِلَى أَمْرَاتِكَ، فَهَجَرَهَا لِذَلِكَ، وَتَرَكَ فِرَاشَهَا، فَأُخْبِرَتْ كِسْرَى، فَدَعَاهُ وَقَالَ لَهُ: قَدْ بَلَغَنِي أَنَّ لَكَ عَيْنًا عَذْبَةً وَأَنَّكَ لَا تَتَسَرَّبُ مِنْهَا، فَمَا سَبَبُ ذَلِكَ؟ قَالَ: أَيُّهَا الْمَلِكُ، بَلَغَنِي أَنَّ الْأَسَدَ يَرُدُّهَا فَخَفَّتُهُ، فَاسْتَحْسَنَ كِسْرَى مِنْهُ هَذَا الْكَلَامَ وَأَسْنَى عَطَاءً²⁸

“Bir adam, Kistrâ'nın komutanlarından ve önde gelenlerinden birisiydi. Ona “Kral, senin eşinin yanına sık sık gidip geliyor.” denilmesi üzerine adam eşinden ayrıldı ve onun yanına gitmeyi bıraktı. Bu durum Kistrâ'ya haber verildi. Bunun üzerine Kistrâ, adamı çağırdı ve ona dedi ki: “Bana ulaştığına göre senin tatlı bir kaynağın (pınar) varmış ve sen ondan içmiyormuşsun. Bunun sebebi nedir?” Komutan dedi ki: “Ey Kral! “Aslanın o kaynağa uğradığı (bilgisi) bana ulaştı da ben de o aslandan korktum.” Kistrâ, komutanın bu sözünden memnun kaldı ve ona ihsanda bulundu.”

Bu örnekte kinâye konusu ile alakalı iki husus öne çıkmaktadır: Birincisi, Kistrâ'nın komutanın karısı için kullandığı *“tatlı bir kaynak (pınar)”* sözü ile komutanın Kistrâ için kullandığı *“aslan”* sözü, hem hakiki hem de mecâzî manaya hamledilme açısından güzel bir kinâye örneğidir. İkincisi ise böylesi çok zor ve hassas bir meselenin ancak kinâyeli anlatım tarzıyla ifade edilmesi münasip olacağından bu yol hem Kistrâ hem de onun komutanı tarafından tercih edilmiştir.

Öte yandan İbnu'l-Esîr, bazı şiirlerde söylenen kinâyeyi beğenmeyip tenkit etmiştir. Mesela eş-Şerîf er-Radî'nin (ö. 406/1015) bir kadının ölümü üzerine yazdığı şu mersiyesinin ilk şatırında geçen²⁹ *“Eğer bir kılıç olsaydı sadece kılıçların kını olurdu.”* ifadesindeki kinâyeyi beğenmemiştir. Zira İbnu'l-Esîr'e göre eş-Şerîf er-Radî'nin söylediği bu kinâyeli ifade, Ferezdak'a (ö.

²⁵ İbnu'l-Esîr, *el-Meselü's-Sâir fî Edebi'l-Kâtib ve's-Şâir*, 1/51.

²⁶ İbnu'l-Esîr, *el-Meselü's-Sâir fî Edebi'l-Kâtib ve's-Şâir*, 1/51.

²⁷ İbnu'l-Esîr, *el-Meselü's-Sâir fî Edebi'l-Kâtib ve's-Şâir*, 3/52.

²⁸ İbnu'l-Esîr, *el-Meselü's-Sâir fî Edebi'l-Kâtib ve's-Şâir*, 3/75.

²⁹ eş-Şerîf er-Radî, *Dîvânu eş-Şerîf er-Radî* (Beyrut: el-Matbaatü'l-Edebiyye, 1889), 677.

114/732) ait şu beyitlerde geçen³⁰ kinâyeli ifadenin değiştirilmiş ve kendisine mal edilmiş halidir.³¹

عَلَيْهِ وَلَمْ أَبْعَثْ عَلَيْهِ النَّوَإِكِيَا وَجُنَّ سِلَاحٌ قَدْ رُزِنْتُ فَلَمْ أَنْحِ
لَوْ أَنَّ الْمَنَائِيَا أَمْهَلَتْهُ لِيَالِيَا وَفِي حَوْفِهِ مِنْ دَارِمٍ دُو حَفِيظَةٍ

“Silah kını (hamile kadının ölümü ile) başıma felaket getirdi de ne üzüntüden ağladım ne de ona feryat eden kadınlar gönderdim.”

“Onun karnında hamaset sahibi bir yiğit vardı, ne olaydı ölüm ona geceler boyu zaman tanısaydı.”

Ferezdak'a ait beyitte geçen جُنَّ سِلَاحٌ “silah veya kılıç kını” ile hamile kadından, eş-Şerîf er-Radî'nin şiirinde geçen نَصَلْتُ “kılıç” lafzı ile henüz doğmamış muhtemel bir savaşıdan kinâye yapılmıştır.

İbnu'l-Esîr, kinâyenin mürekkep lafızla gelmesi durumunda mekniyyün ‘anh ile çok kuvvetli münasebetinin olduğunu ancak müfret lafızla gelmesi durumunda mekniyyün ‘anh ile bağının mürekkep lafızda olduğu gibi güçlü olmayacağını söylemiştir. Mesela فَلَانُ نَقِي النَّوْبِ “Filan kimsenin elbisesi temizdir.” cümlesinde geçen نَقِي النَّوْبِ mürekkep lafzı ile أَوْ لَأَمْسَنُكُمْ اللَّيْسَاءُ ayetinde geçen ve cinsel ilişkiden kinâye yapılan لَمَسَ müfret lafzı, kinâyenin mekniyyün ‘anh ile olan münasebetinde aynı etkiyi ortaya koyamayacaktır. Zira “elbisenin temizliği” dendiğinde “ayıp ve kusurlardan uzak olma” münasebetindeki güçlü bağ “dokunma” ile “cinsel ilişki” münasebetinde zayıf kalmaktadır.³²

Diğer yandan İbnu'l-Esîr, mecâz konusunun kelimada anlam genişlemesi, teşbih ve istiâre olmak üzere üç kısımda incelenmesinin uygun olacağını söylemiştir.³³ Ancak kinâye konusunu mecâz kapsamında görmesine rağmen, bu konuyu mecâzın diğer üç kısmından sonra dördüncü sıraya koymamıştır.³⁴ Ona göre kinâye, istiârenin bir cüzü olup istiâre konusunda da görülen mekniyyün ‘anh ‘ın (kastedilen mana) hafzedilmesi ile ortaya çıkmaktadır. Kinâyenin istiâreyle olan münasebeti özelin genele olan münasebetiyle aynıdır. Zira her kinâye, istiâre kabul edilirken; her istiâre, kinâye sayılmamaktadır. Mesela ayette;

وَقَدْ مَكْرُوا مَكْرَهُمْ وَعِنْدَ اللَّهِ مَكْرُهُمْ وَإِنْ كَانَ مَكْرُهُمْ لِتَرُولٍ مِنْهُ الْجِبَالُ

³⁰ Ferezdak'ın divanında bu beyitlere rastlanılmamıştır, bkz: Ebû Firâs Hemmâm b. Gâlib b. Sa'saa et-Temîm el-Ferezdak, *Dîvânü'l-Ferzadk*, thk. Ali Fâ'ûr (Beyrut: Dâru'l Kütübî'l İlmiyye, 1987).

³¹ İbnu'l-Esîr, *el-Meselü's-Sâir fî Edebi'l-Kâtib ve's-Şâir*, 3/70-71.

³² İbnu'l-Esîr, *el-Meselü's-Sâir fî Edebi'l-Kâtib ve's-Şâir*, 3/59.

³³ İbnu'l-Esîr, *el-Meselü's-Sâir fî Edebi'l-Kâtib ve's-Şâir*, 2/71.

³⁴ İbnu'l-Esîr, *el-Meselü's-Sâir fî Edebi'l-Kâtib ve's-Şâir*, 2/71.

*“Hakikaten onlar tuzaklarını kurdular; Allah katında da onlara tuzak var; isterse onların tuzakları dağları yerinden oynatacak olsun!”*³⁵ buyrulmaktadır.

İbnu'l-Esîr, Arap dili ve tefsir âlimlerinden el-Ferrâ'nın (ö. 207/822) ayette geçen *أَلْجِبَالُ* “dağlar” lafzı ile Hz. Peygamber'in (s.a.v.) getirdiği dinin kastedilerek kinâye yapıldığı yönündeki açıklamasına karşı çıkmış ve onun bu yorumunu tenkit etmiştir. Çünkü İbnu'l-Esîr'e göre bu ayette kinâye değil istiâre yapılmıştır. Bilindiği üzere kinâye, hem hakiki hem de mecâzî manaya hamledilmektedir. Ancak istiârede mana sadece mecâza hamledilmektedir. Zira onların tuzağının “مَكْرُهُمْ” dağları yerinden oynatması mümkün değildir. Hâlbuki ayette geçen *أَلْجِبَالُ* “dağlar” lafzı, burada hakiki bir anlama değil sadece mecâzî anlama hamledilir. Fakat benzer durum şu hadisi şerifte söz konusu değildir; Enşece adında Habeşli bir deve sürücüsü Hz. Peygamber'in (s.a.v.) de bulunduğu bir seferde kadınların bindikleri develeri hızlı bir şekilde yürütmüştür. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.) ona hitaben: *يَا أَنْجِشْتُهُ رُوَيْدَكَ بِالْقَوَارِيرِ “Yavaş ol yâ Ençeşe! Cam şişeleri kırma!”* buyurmuştur.³⁶ Hadiste *القَوَارِيرِ* “cam şişeler” ifadesi ile “kadınlar” kastedilmiştir.³⁷ Zira cam şişe yapısı gereği hassas olduğundan kırılıp zarar görmesi ile kadınların beden ve ruhen narin ve nazik durumları arasında bir alaka kurulmuş ve yapılan uyarıda kinâyeli bir üslup tercih edilmiştir.³⁸

İstiârede bulunan lafız, açık bir şekilde mevcut olduğu halde kinâyede bunun tam aksi bir durum görülmektedir. Çünkü kişi kinâye yapmakla lafzın zahiri anlamını zikretmesine rağmen bu anlamdan uzaklaşarak mecâzî anlama yönelmektedir. Başka bir ifade ile kişi, hakiki ve mecâzî anlamı beraberce kullanarak lafzı hem hakiki hem de mecâzî manaya hamletmektedir. Ancak istiârede lafzın hamledilmesi sadece mecâza olmaktadır. Bu sebeple kinâye, mecâz konusunun doğrudan değil dolaylı olarak alt kısmından sayılmaktadır.³⁹

Diğer yandan İbnu'l-Esîr'e göre kinâye ve ta'rîz sanatlarında ele alınan konular farklı şeyler olmasına rağmen bu iki sanat, birbirleri ile sıkça karıştırılmaktadır. Hâlbuki ta'rîz, kinâyeden daha gizlidir. Çünkü kinâyenin delalet ettiği şey, hem hakiki hem de mecâz yönüyle ortaya konmuş bir lafız iken, ta'rîz konusunun delaleti, kişinin zihnindeki anlamı, karşı tarafa ima ve işaret yoluyla gönderme yapmasıyla gerçekleşmektedir. Bu da müfret bir lafızla değil ancak mürekkep bir lafızla

³⁵ İbrahim suresi/46

³⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Ebû'l-Mu'âtî en-Nûrî (Beyrut: Âlemu'l-Kutub, 1998), 3/111.

³⁷ İbnu'l-Esîr, *el-Meselû's-Sâir fî Edebi'l-Kâtib ve's-Şâir*, 3/64.

³⁸ Ancak burada *الرِّقَّةُ كَالْقَوَارِيرِ فِي الرِّقَّةِ* “Kadınlar, narinlikte cam şişeler gibidir.” benzetmesi yapılarak ardından bu teşbihteki müşebbeh olan *الرِّقَّةُ* “kadınlar” lafzı ile vechi şebeh olan *الرِّقَّةُ* “narinlikte” kısmı hafızlanarak suretiyle istiâre yolu tercih edilmiş olabilir mi diye bir soru akla gelebilir. Fakat hadiste geçen *القَوَارِيرِ* “cam şişeler” lafzının sadece mecâzî manaya hamledilmesi mümkün görünmemektedir. Zira bir kimsenin bineğinde cam şişe taşıması mümkündür. Bu nedenle *القَوَارِيرِ* lafzının hem hakikî hem de mecâzî manaya yorumlanması muhtemel olacağı için bu hadis istiâreye değil kinâyeye bir örnek teşkil eder.

³⁹ İbnu'l-Esîr, *el-Meselû's-Sâir fî Edebi'l-Kâtib ve's-Şâir*, 3/55.

mümkündür. Ancak kinâyede hem müfret hem de mürekkep lafız kullanmak imkân dâhilindedir.⁴⁰ Başka bir ifade ile muhatap, ta'riz sanatını sözün siyakından sezgisinin gücü nispetinde çıkarabilir. Yani muhatap, ta'riz yapıldığını konuşan kişinin anlattığı şeyin satır aralarından okuyabilmelidir. Aksi halde kinayeye göre daha gizli olan ta'riz muhatap tarafından anlaşılmayacak ve mütekelim meramını tam olarak ifade edemeyecektir. Mesela bir kimsenin bir kadına “ إِنَّكَ لَخَلِيَّةٌ وَإِنِّي لَعَرَبٌ ” “ *Sen, boştasın (tek başınasın) ben de bekârim.*” dediğinde onunla nikâhlanmak istediğini ta'rîz yoluyla duyurması yani mevcut durumu ortaya koyarak sarf ettiği cümlelerin satır arasından zihnindeki manayı muhatapın anlamasını istemesi bu konuya örnek olarak verilebilir.⁴¹ Bir diğer örnek ise;

قَالُوا أَنْتَ فَعَلْتَ هَذَا بِالْهَيْتِنَا يَا إِبْرَاهِيمَ، قَالَ بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ هَذَا فَاسْأَلُوهُمْ إِنْ كَانُوا يَنْطِقُونَ

“*Sen mi yaptın bunu ilâhlarımıza ey İbrahim*” dediler. Dedi ki: “*Hayır! Bunu şu büyükleri yapmıştır. Konuşabiliyorlarsa, onlara sorun bakalım!*”⁴² ayetidir. Hz. İbrahim (a.s.) “فَاسْأَلُوهُمْ إِنْ كَانُوا يَنْطِقُونَ” “*Konuşabiliyorlarsa, onlara sorun bakalım!*” diyerek muhataplarıyla hem istihza etmek hem de onlara putlardan ilah olamayacağı hakkındaki delilini ta'rîz üslubuyla ifade etmek istemiştir.⁴³

3. Kinaye çeşitleri

3.1. Temsil

Temsil için “*İşaret edilmek istenen mananın başka bir manaya ait lafızla ortaya konmasıdır.*” şeklinde bir tanım yapılmıştır. Örneğin birine فَلَانَ نَقِيَّ التَّوْبِ “*Filan kimsenin elbisesi temizdir.*” dendiğinde kastedilen mana, o kimsenin elbisesinin temiz olması değil “*ayıp ve kusurlardan uzak*” olduğudur.⁴⁴ Bir kimseye لَيْسَ لَهُ جِلْدُ النَّمْرِ “*Onun için kaplan derisi giydi.*” dendiği zaman bir kimsenin başka bir kimseye düşmanca tavır sergilediği ifade edilmek istenmektedir. Yine اِيَّاكَ وَعَقِيلَةَ الْمَلْحِ “*Akıllı tuzdan uzak dur!*” diyen kimse de ahlakı kötü güzel kadından kinâye yapmıştır. İbnu'l-Esîr, bu şekilde konuşan kişinin “*Denizden çıkarılan inci beyazdır ama aslı tuzdur.*” manasına bir atıfta bulunduğunu ifade etmiştir.⁴⁵ Ayette;

أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَسَالَتْ أَوْدِيَةٌ بِقَدَرِهَا فَاحْتَمَلَ السَّيْلُ زَبَدًا رَابِيًا

“*Gökten bir su indirdi de vadiler kendi miktarınca sel oldu; böylece sel de üste çıkan köpüğü aldı götürdü.*”⁴⁶ buyrulmuştur. İbnu'l-Esîr, bu ayette geçen الْمَاءُ “*su*” ile اَلْعِلْمُ “*ilim*”, الْأَوْدِيَّةُ “*vadiler*” ile اَلْقُلُوبُ “*kalpler*” ve اَلزَّبِيدُ “*köpük*” ile اَلصَّلَالُ “*doğru yoldan çıkma*” anlamlarının kastedilerek kinâye yapıldığını ifade etmektedir. O halde ayetin takdiri mealen şöyle olmaktadır; “*Gökten ilim indirdi de kalpler kendi miktarınca sel*

⁴⁰ İbnu'l-Esîr, *el-Meselü's-Sâir fî Edebi'l-Kâtib ve's-Şâir*, 3/57.

⁴¹ İbnu'l-Esîr, *el-Meselü's-Sâir fî Edebi'l-Kâtib ve's-Şâir*, 3/56-57.

⁴² Enbiyâ suresi/62-63

⁴³ İbnu'l-Esîr, *el-Meselü's-Sâir fî Edebi'l-Kâtib ve's-Şâir*, 3/72.

⁴⁴ İbnu'l-Esîr, *el-Meselü's-Sâir fî Edebi'l-Kâtib ve's-Şâir*, 3/58; Zafer Akyüz, “Beyân ve Bedî' İlminde Tazmin Üslûbu”, *Amasya İlahiyat Dergisi* 18 (ts.), 343.

⁴⁵ İbnu'l-Esîr, *el-Meselü's-Sâir fî Edebi'l-Kâtib ve's-Şâir*, 3/66.

⁴⁶ Ra'd suresi/17

oldu; böylece bu sel, üste çıkan dalaleti aldı götürdü.” Zira ayette geçen الماء , الأودية ve الرّيد kelimeleri bünyesinde gerçek anlamlarını barındıracağı gibi mecâzî anlamları da barındırabilir.⁴⁷ Yine başka bir ayette;

إِنَّ هَذَا أَخِي لَهُ تِسْعٌ وَتِسْعُونَ نَعْجَةً وَلِي نَعْجَةٌ وَاحِدَةٌ

“Bu benim kardeşimdir. Onun doksan dokuz koyunu var. Benim ise bir tek koyunum var.”⁴⁸ buyrulmuştur. Ayette نَعْجَةٌ “koyun” lafzı ile “kadın” lafzına işaret edilerek kinâyeye başvurulmuştur. Bir diğer ayette ise şöyle buyrulmuştur:

أَجِبُّ أَحَدَكُمْ أَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا

“Herhangi biriniz ölü kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı?”⁴⁹ Ayette geçen لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا “ölü kardeşinin eti” ifadesi ile gıybetten kinâyeye yapılmıştır. Zira gıybet yapmakla kişi zaten diğer Müslümanın şeref, onur, itibar ve haysiyetini sanki onun etini yiyip parçalarcasına ayaklar altına almıştır. Bu nedenle لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا “ölü kardeşinin eti” ile gıybet günahı arasında bir alaka kurulmuştur.⁵⁰ Bir başka misal olarak Abbâsîler’in ilk dönem Arap şairlerinden Ebû Nüvâs’ın (ö. 198/813) şu beyitleri⁵¹ verilebilir⁵²;

وَنَاطِرَةَ إِلَيَّ مِنَ النَّقَابِ	تُلاحِظُنِي بِطَرْفِ مُسْتَرَابِ
كَتَشَفْتُ فِتْنَاهَا فَإِذَا عَجُورٌ	مُمَوَّهَةٌ الْمَفَارِقِ بِالْخِضَابِ
فَمَا زِلْتُ تُحَمِّسُنِي طَوِيلًا	وَتَأْخُذُ فِي أَحَادِيثِ النَّصَابِ
تُحَاوِلُ أَنْ يُقَوْمَ أَبُو زِيَادِ	وَدُونَ قِيَامِهِ شَيْبُ الْعُرَابِ
أَتَتْ بِجَرَابِهَا تَكْتَالُ فِيهِ	فَقَامَتْ وَهِيَ فَارِغَةٌ الْجَرَابِ

“Peçenin ardından bana bakan dilber, şüphyle süzer dikkatlice beni”

“Örtüsünü açınca ne göreyim yaşlı bir kadın siyaha boyanmış saç örgüleri”

“Çocukça sözler söylerken uzun süre coşkuyla bana ilgi gösterdi”

“İmkânsız bir şekilde uyandırmaya çabalar Ebu Ziyad’ın (hislerini)”

“Çuvalını içi dolu getirdi fakat boş bir çuval halinde götürdü geri”

Şair, الجراب “çuval” ile gönülden kinâyeye yapmıştır. Zira kadın, adama karşı gönlünde sevgi beslemiş yani çuvalını dolu getirmiş fakat adam onun sevgisine

⁴⁷ İbnu'l-Esîr, *el-Meselü's-Sâir fî Edebi'l-Kâtib ve's-Şâir*, 3/63.

⁴⁸ Sâd suresi/23

⁴⁹ Hucûrât suresi/12

⁵⁰ İbnu'l-Esîr, *el-Meselü's-Sâir fî Edebi'l-Kâtib ve's-Şâir*, 3/62.

⁵¹ İbnu'l-Esîr, *el-Meselü's-Sâir fî Edebi'l-Kâtib ve's-Şâir*, 3/67.

⁵² Ebû Nüvâs’ın divanında bu beyitlere rastlanılmamıştır, bkz: Ebû Ali Hasan b. Hanî b. Abdülevvel Ebû Nüvâs, *Dîvânu Ebî Nüvâs* (Beyrut: Dâru'l Kütübi'l İlmiyye, 1987).

karşılık vermeyince kadın eli boş bir şekilde oradan ayrılmıştır. Yine Ebû Temmâm'ın (ö. 231/846) şu beytinde de kinayeye başvurulmuştur:

مَا لِي رَأَيْتُ تُرَابَكُمْ يَبْسُ التَّرَى مَا لِي أَرَى أَطْوَادَكُمْ تَنْهَدَمُ

“Ne diye nemli toprağınızın kuruduğunu ve yüce dağlarınızın harap olduğunu görüyorum.”

Şair, burada *تُرَابَكُمْ يَبْسُ التَّرَى* “nemli toprağınızın kuruması” ifadesi ile dostlar arasında araya giren soğukluk ve düşmanlıktan; *أَطْوَادَكُمْ تَنْهَدَمُ* “yüce dağlarınızın harap olması” ifadesi ile de akıl sahiplerinin tutarsızlıkları ile hoşgörülü olmamalarından kinâye yapmıştır.⁵³

Diğer taraftan İbnu'l-Esîr'e göre temsil konusu ile alakalı tüm bu misaller aynı zamanda kinâye konusunun da doğrudan örnekleri olarak kabul edilmektedir. O, temsilin tanımıyla kinâyenin tanımı arasında birebir benzerlik olduğunu iddia ederek temsilin “İşaret edilmek istenen mananın başka bir manaya ait lafızla ortaya konmasıdır.” şeklindeki bu tanımına karşı çıkmış ancak temsil konusu için alternatif bir tanım getirmemiştir. Ona göre temsil konusu, kinâyenin alt dalı olması durumunda bu konunun tanım ve kapsamı, kinâyeden daha özel bir çerçevede incelenmesini gerektirmektedir. Aksi halde alt dal olarak sayılan bir şey, asıl konu ile birebir aynı şeyleri incelerse, bu durum alt dal kabul edilen konu ile asıl konuyu aynı şey haline getirecektir.⁵⁴

3.2. İrdaf

İrdaf konusu için “İşaret edilmek istenen mananın başka bir manaya ait lafızla onun dengi ve lazımı olacak şekilde ortaya konmasıdır.” şeklinde bir tanım yapılmıştır. Misal olarak bir kimseye *فُلَانٌ طَوِيلُ النَّجَادِ* “Filan kimsenin kılıç bağı uzundur.” diye söylenildiğinde esasında o kişinin “kılıç bağının uzunluğu ile boyunun uzunluğu” kastedilmiştir. Yine bir kimse övülmek istendiğinde ona söylenen *أَنْتَ مِنَ الْفُؤَمِ الْكِرَامِ* “Sen, cömert bir kavimdensin.” sözü ile o kimseye “Sen, cömertlik hususunda önceden kendini ispatlamış bir kavmin üyesisin bu nedenle bu kavmin bir ferdi olduğun için sen de cömertlik konusunda onlarla berabersin.” denilmek istenmiştir.⁵⁵ Benzer bir kullanım meşhur Arap şairlerinden Ebü't-Tayyib el-Mütenebbî'nin (ö. 354/965) şu beytinde de görülmektedir⁵⁶:

أَلَسْتُ مِنَ الْقَوْمِ الَّذِي مِنْ رَمَاحِهِمْ نَدَاهُمْ وَمِنْ قَتْلَاهُمْ مُهْجَةُ الْبُخْلِ

⁵³ İbnu'l-Esîr, *el-Meselü's-Sâir fî Edebi'l-Kâtib ve's-Şâir*, 3/67.

⁵⁴ İbnu'l-Esîr, *el-Meselü's-Sâir fî Edebi'l-Kâtib ve's-Şâir*, 3/59.

⁵⁵ İbnu'l-Esîr, *el-Meselü's-Sâir fî Edebi'l-Kâtib ve's-Şâir*, 3/61.

⁵⁶ Ebü't-Tayyib el-Mütenebbî, *Şerhu divânî'l-Mütenebbî*, thk. Abdurrahmân b. Abdurrahmân el-Berkûkî (Beyrut: Dâru'l Kitâbi'l Azlî, 1986), 3/172.

“Sen, onların mızraklarından çağırıldıkları ve öldürdüklerinden cimrilik ettikleri kimselerden değil misin?”

Yani bu beyitte o kavmin bir üyesi olduğun için sen de onlardansın denilmek istenmiştir. Böylece muhatabın bir vasfını doğrudan kendisine söylemek yerine kinâye yolu tercih edilmiştir. Hadisi şerifte irdaf konusu ile alakalı şöyle bir örnek geçmektedir:

جَاءَتْ امْرَأَةٌ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَسَأَلَتْهُ عَنْ غُسْلِهَا مِنَ الْحَيْضِ، فَأَمَرَ أَنْ تَغْتَسِلَ، ثُمَّ قَالَ: "خُذِي فِرْصَةً مِنْ مَسْنِكٍ، فَتَطَهَّرِي بِهَا" قَالَتْ: كَيْفَ أَتَطَهَّرُ بِهَا؟ فَقَالَ: "تَطَهَّرِي بِهَا" قَالَتْ: كَيْفَ أَتَطَهَّرُ بِهَا؟ قَالَ: "سُبْحَانَ اللَّهِ تَطَهَّرِي بِهَا". فَاجْتَنِبْتُهَا عَائِشَةُ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهَا إِلَيْهَا، وَقَالَتْ: تَتَّبِعِي بِهَا أَنْزَلَ الدَّمَ.

“Bir kadın Peygamber Efendimiz’e (s.a.v.) gelerek hayızdan nasıl temizleneceğini sordu. Peygamberimiz (s.a.v.), gusül abdesti almasını emretti ve sonra da خُذِي فِرْصَةً مِنْ مَسْنِكٍ، فَتَطَهَّرِي بِهَا “Miske bulanmış pamuk veya bir bez al sonra onunla temizlen!” buyurdu. (Bunun üzerine kadın) كَيْفَ أَتَطَهَّرُ بِهَا “Onunla nasıl temizleneceğim” dedi. Peygamberimiz (s.a.v.) (edebinden ayrıntılı bir açıklama yapmaktan uzak durarak) Subhanallah! Onunla temizlen işte!” dedi. Bunun üzerine Hz. Aişe (r.’anh a) kadını kendine doğru çekerek تَتَّبِعِي بِهَا أَنْزَلَ الدَّمَ “O bezle (hayız bölgesindeki) kan izini takip et! (bu şekilde temizlen!)” dedi.⁵⁷

Hz. Aişe (r.’anha) أَنْزَلَ الدَّمَ “kan izi” sözü ile kadının hayız zamanında temizlemesi gereken bölgesini kastetmiş ve irdaf yoluyla kinâye yapmıştır.⁵⁸ Diğer örnek ise Ümmü Zer’ hadisi olarak bilinen ve bedevi on bir kadının kendi aralarındaki konuşmalarının geçtiği şu misaldir:

لَهُ إِبِلٌ قَلِيلَاتُ الْمَسَارِحِ، كَثِيرَاتُ الْمَبَارِكِ، إِذَا سَمِعْنَ صَوْتَ الْمِرْهَرِ أَيْقَنَ أَنَّهِنَّ هَوَالِكُ

“(Onuncu kadın dedi ki:) Onun (misafiri çok geldiğinden dolayı develer uzaklaşarak yayılmaya gitmeyip rahatça kesilebilmeleri için) otlak yerleri az, ağılları geniş olan birçok devesi vardır. Develer (ev sahibinin misafirlerini tef çalarak karşılamasından dolayı) tef sesini işittiklerinde kesileceklerini kesin olarak bilirler.”⁵⁹

Bu sözleri söyleyen bedevi kadın, kocasının cömert ve misafirperver biri olduğunu açık lafızlarla değil, cömertliğe ve misafirperverliğe yakın ve onun lüzumu olacak lafızları zikrederek kinâye yoluna başvurmuştur.⁶⁰ Yine ayeti kerimede şöyle buyrulmuştur:

وَأَوْرَثْنَاكُمْ أَرْضَهُمْ وَدِيَارَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ وَأَرْضاً لَمْ تَطُورُهَا

⁵⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/122.

⁵⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Meselü's-Sâir fî Edebi'l-Kâtib ve's-Şâir*, 3/60.

⁵⁹ İbn Hibbân, *es-Sahîh*, thk. Şu'ayb el-Arnâvût (Beyrut: Müessesetü'l-Risâle, 1988), 16/30; Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm b. Hattâb el-Hattâbî, *A'lâmu'l-hadîs*, thk. Muhammed b. Sa'd b. Abdurrahmân Âli Su'ûd (Mekke: Merkezü İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, 1988), 3/1995.

⁶⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Meselü's-Sâir fî Edebi'l-Kâtib ve's-Şâir*, 3/60.

"Onların topraklarını, evlerini, mallarını, o zamana kadar ayak basmadığınız bir toprağı Allah, size miras bıraktı."⁶¹

Ayette geçen مَنَاجِحُ النِّسَاءِ "ayak basmadığınız bir toprak" ile "kadınların nikâhlanması" kastedilmiş ve kinâye yapılmıştır.⁶² Bir başka örnek ise Hz. Ömer'in (r.a.) Hz. Peygamberin (s.a.v.) huzuruna gelerek yaptığı şu konuşmadır;

يَا رَسُولَ اللَّهِ، هَلَكْتُ ، قَالَ: "وَمَا أَهْلَكَ " قَالَ: حَوَّلْتُ رَحْلِي الْبَارِحَةَ فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "أَقْبِلْ وَأَدْبِرْ وَأَتَّقِ الدُّبِيرَ وَالْحَيْضَةَ."

"Ey Allah'ın Resulü mahvoldum" buyurdu. Hz. Peygamber (s.a.v.): "Seni mahveden nedir?" diye sorunca Hz. Ömer (r.a.) durumu şöyle açıkladı: "Dün gece bineğimi ters çevirdim (eşime arka taraftan yanaştım)." Resulullah (s.a.v.) buyurdu ki; "Dübüründen ve hayız halinde temastan kaçın(mak şartıyla) önden ve arkadan nasıl istersen öyle gel."⁶³

Hadiste geçen حَوَّلْتُ رَحْلِي "bineğimi ters çevirdim" ifadesi, hem hakiki hem de mecâzî manaya hamledilebileceğinden kinâye konusu kapsamında değerlendirilmiştir⁶⁴. Abdullah b. Selâm'ın (ö. 43/663) üzerinde usfur⁶⁵ bitkisi ile boyanmış bir elbise giyen adama;

لَوْ أَنَّ ثَوْبَكَ فِي ثَنُورٍ أَهْلِكَ أَوْ تَحْتِ قَدْرِهِمْ كَانَ خَيْرًا

"Şayet elbisen onların tenceresinin altına veya tandıra atılıp yok edilsen (yakılsaydı) daha hayırlı olurdu." demiştir.

Ancak onun bu konuşmasındaki mecâzî manayı anlayamayan adam, bu sözdeki manayı hakiki anlama yorarak elbisesini çıkarıp ateşe atmıştır. Ne var ki Abdullah, adama;

لَوْ صَرَفْتَ تَمَنَّهُ إِلَى دَقِيقٍ نُخْبِرُهُ أَوْ حَطَبٍ تَطْبُخُ بِهِ كَانَ خَيْرًا

"Ona (bu sarı renkli elbiseye) vereceğin parayla (tandırda) ekmek yapacağın un veya (tencerenin altında yakmak suretiyle) yemek pişireceğin odun alsaydın, daha hayırlı olurdu." demek istemiştir.⁶⁶

İbnu'l-Esîr'e göre irdaf konusunun temsilden farkı, irdafta söz konusu olan lüzumun temsilde aranmamasıdır. Zira örneklerde görüldüğü üzere kılıç bağının uzunluğu ile kişinin boyunun uzunluğu arasında bir lüzum varken; bir kimsenin

⁶¹ Ahzâb suresi/27

⁶² İbnu'l-Esîr, *el-Meselü's-Sâir fî Edebi'l-Kâtib ve's-Şâir*, 3/63.

⁶³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/297; et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullâh b. Abdilmuhsin et-Türkî (Kahire: Dâru hicr, 2001), 3/758.

⁶⁴ İbnu'l-Esîr, *el-Meselü's-Sâir fî Edebi'l-Kâtib ve's-Şâir*, 3/65.

⁶⁵ Ülkemizde aspir ismi ile bilinen sarı renkli bir bitkidir, bkz: Fatma Kayaçetin vd., "Aspir (Carthamus tinctorius L.)'in Dölllenme Biyolojisi ve Çiçek Yapısı", *Tarla Bitkileri Merkez Araştırma Enstitüsü Dergisi* 2/21 (2012), 75-80.

⁶⁶ İbnu'l-Esîr, *el-Meselü's-Sâir fî Edebi'l-Kâtib ve's-Şâir*, 3/65-66.

elbisenin temiz oluşu, onun ayıp ve kusurlardan uzak olmasını gerektirmemektedir.⁶⁷

3.3. Mücavir

Mücavir, “*Kişinin sözünü etmek istediği şeyi bırakarak ona çok yakın başka bir şeyi zikretmesidir.*” şeklinde tanımlanmıştır. Mesela muallaka şairlerinden Antere b. Şeddâd (ö. 614) bir beytinde⁶⁸ şöyle demiştir:

بُرْجَاةٍ صَفْرَاءَ دَاتِ اسْرَةٍ فُرْنَتْ بِأَزْهَرَ فِي السِّمَالِ مُفَدِّمَ

“*Sol tarafta ağız süzgeçli gümüşten testiye yaklaştırılmış çizgili sarı renkli kadehle (içtim.)*”

Şair, kadeh lafzıyla şarabı kastetmiştir. Çünkü kadeh, şaraptan kinâye yapılmakla beraber beyitte şarap lafzı doğrudan söylenmemiş ona çok yakın olan kadeh lafzı zikredilmiştir.⁶⁹

SONUÇ

Söze güzellik katmak ve anlatımı etkili kılmada edebi sanatların mühim bir yeri vardır. Bu bağlamda edebi sanatlar içinde önemli bir yeri olan kinâye sanatı, hem hakikati hem de mecâzî bünyesinde aynı anda taşınmasıyla anlamı kuvvetlendirirken muhatabın üzerinde de önemli bir tesir bırakır. Zira kişi, anlatmak istediği şeyi hakiki anlamıyla söylerken mecâzî manasını kastetmektedir. Bu nedenle kinâye sanatı ayetlerde, hadislerde, şiirlerde ve Arap kelimada sıkça kullanılmıştır.

Hicri 7. asrın belagat âlimlerinden Ziyâu'ddîn İbnu'l-Esîr, el-Meselu's-sâir adlı eserinde kinâye konusunu temsil, irdaf ve mücavir başlığı altında üç bölümde incelemiştir. O, mecâz konusunu anlam genişlemesi, teşbih ve istiâre olmak üzere üç kısımda ele almasına rağmen bünyesinde mecâzî da barındıran kinâyeyi, mecâzın dördüncü kısmında zikretmemiştir. Zira ona göre kinâye, doğrudan mecâz konusunun değil istiâre konusunun bir alt başlığıdır.

Öte yandan İbnu'l-Esîr, kinâye ile sıkça karıştırılan istiâre ve ta'rîz konusunu ele almış ve bu iki konu ile kinâye arasındaki farklara değinmiştir. Şöyle ki istiârede lafız sadece mecâz manaya hamledilmesine rağmen kinâyede lafız, hem hakikate hem de mecâz anlama hamledilmektedir. O, bu yönüyle kinâyeyi istiâre sanatının alt başlığı olarak kabul etmiştir. Kinâye ile ta'rîz arasındaki münasebeti ise ta'rîzin kinâyeden daha gizli olması ile açıklamıştır. Zira kinâyenin delalet ettiği mana, bünyesinde hem hakiki hem de mecâz yönleri içerirken; ta'rîz konusunun delaleti,

⁶⁷ İbnu'l-Esîr, *el-Meselü's-Sâir fî Edebi'l-Kâtib ve's-Şâir*, 3/58.

⁶⁸ Antere b. Şeddâd el-Absî, *Dîvânu Antere*, thk. Muhammed Saîd Mevlevî (Kahire: el-Mektebü'l-İslamî, 1964), 206.

⁶⁹ İbnu'l-Esîr, mücavir konusunda başka bir misal getirmemiş ve konuyu burada sonlandırmıştır, bkz: İbnu'l-Esîr, *el-Meselü's-Sâir fî Edebi'l-Kâtib ve's-Şâir*, 3/58.

kişinin zihnindeki manayı muhatabına ima ve işaret yoluyla göndermesini kapsamaktadır. Yani kinâye, ta'rîzden daha açık durumdadır.

KAYNAKÇA

- Absî, Antere b. Şeddâd el-. *Dîvânu Antere*. thk. Muhammed Saîd Mevlevî. Kahire: el-Mektebû'l-İslâmî, 1964.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *el-Müsned*. thk. Ebû'l-Mu'âtî en-Nûrî. Beyrut: Âlemu'l-Kutub, 1998.
- Akyüz, Zafer. "Beyân ve Bedî' İlminde Tazmin Üslûbu". *Amasya İlahiyat Dergisi* 18 (ts.).
- Bakırcı, Muzaffer. "Türkiye'de Yer Değiştiren Şehirlere Yeni Bir Örnek: Samsat". *Türkiye Coğrafya Dergisi* 32 (1997), 365-391.
- Ebû Nüvâs, Ebû Ali Hasan b. Hanî b. Abdülevvel. *Dîvânu Ebî Nüvâs*. Beyrut: Dâru'l Kütübî'l İlmiyye, 1987.
- Faysal, Semir Rûhî el-. "İbnu'l-Esîr el-Cezerî ve kitâbuh el-meselü's-sâ'ir" 79 (2000), 70-76.
- Ferâhîdî, el-Halîl b. Ahmed el-. *Kitâbü'l-ayn*. thk. Mehdî el-Mahzûmî - İbrâhîm es-Sâmerrâî. Beyrut, 1988.
- Ferez dak, Ebû Firâs Hemmâm b. Gâlib b. Sa'saa et-Temîm el-. *Dîvânu'l-Feraz dak*. thk. Ali Fâ'ûr. Beyrut: Dâru'l Kütübî'l İlmiyye, 1987.
- Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Yakûb. *el Kâmûsül'l-muhît*. thk. Muhammed Naîm el-Arkusûsî. Beyrut: Müessetü'l-Risâle, 2005.
- Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm b. Hattâb el-. *A'lâmu'l-hadîs*. thk. Muhammed b. Sa'd b. Abdurrahmân Âli Su'ûd. Mekke: Merkezü İhyâi't-Türâsî'l-İslâmî, 1988.
- İbn Hallikân, Ebu'l-'Abbâs Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed. *Vefeyâtu'l-a'yân ve enbâ'u ebnâ'i'z-zamân*. thk. İhsân 'Abbâs. I-VIII Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, 1972.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *es-Sahîh*. thk. Şu'ayb el-Arnâvût. Beyrut: Müessetü'l-Risâle, 1988.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mukerrem. *Lisânu'l-'arab*. Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 1981.
- İbnu'l-Esîr, Ziyâuddîn. *el-Meselü's-Sâir fî Edebi'l-Kâtib ve's-Şâir*. IV Cilt. Kahire: Dâru nehdati Mısır, 1973.
- Kaçar, Halil İbrahim. "Nurî Hammûdî el-Kaysî". EK-2. cilt/32-33. Ankara: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2019.
- Kayaçetin, Fatma vd. "Aspir (Carthamus tinctorius L.)'in Döllenme Biyolojisi ve Çiçek Yapısı". *Tarla Bitkileri Merkez Araştırma Enstitüsü Dergisi* 2/21 (2012).
- Mütenebbî, Ebû't-Tayyib el-. *Şerhu dîvâni'l-Mütenebbî*. thk. Abdurrahmân b. Abdurrahmân el-Berkûkî. Beyrut: Dâru'l Kitâbi'l Azlî, 1986.
- Radî, eş-Şerîf er-. *Dîvânu eş-Şerîf er-Radî*. Beyrut: el-Matbaatü'l-Edebiyye, 1889.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-. *Câmi'u'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullâh b. Abdilmuhsin et-Türkî. Kahire: Dâru hicr, 2001.
- Yavuz, Galip. "Hilâl Nâcî". EK-1. cilt/557-558. Ankara: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2020.
- Zehebî, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. 'Osmân ez-. *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*. thk. Abdu'l-Mennân Hassân. Beyrut: Beytu'l-Efkâri'l-Devliyye, 2004.